

Zbierka súdnych rozhodnutí

NÁVRHY GENERÁLNEHO ADVOKÁTA
NILS WAHL
prednesené 30. novembra 2017¹

Vec C-426/16

**Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen, VZW, a i.
proti
Vlaams Gewest,**

[návrh na začatie prejudiciálneho konania, ktorý podal Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel (Holandskojazyčný súd prvého stupňa v Bruseli, Belgicko)]

„Návrh na začatie prejudiciálneho konania – Ochrana zvierat počas usmrcovania – Osobitné metódy zabíjania zvierat – Moslimský sviatok obetovania – Nariadenie (ES) č. 1099/2009 – Článok 4 ods. 4 – Povinnosť zabíjať zvieratá na náboženské účely bez omráčenia na schválených bitúnkoch – Nariadenie (ES) č. 853/2004 – Podmienky schvaľovania bitúnkov – Platnosť – Článok 13 ZFEÚ – Rešpektovanie národných zvykov týkajúcich sa náboženských rituálov – Článok 10 Charty základných práv Európskej únie – Sloboda náboženského vyznania – Obmedzenie – Odôvodnenie“

1. Zabíjanie zvierat na náboženské účely je v dôsledku slobody náboženského vyznania dlhodobo uznané v európskych predpisoch upravujúcich usmrcovanie zvierat. Zámer normotvorcu Únie zosúladiť ochranu slobody náboženského vyznania s ochranou dobrých podmienok zvierat sa prejavil už pri prijímaní smernice 74/577/EHS² a stále je vyjadrený v nariadení (ES) č. 1099/2009³, ktoré platí v súčasnosti.

2. Prejednávaný návrh na začatie prejudiciálneho konania sa týka platnosti článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009. Súdny dvor má na základe tohto návrhu rozhodnúť o platnosti ustanovenia, ktoré stanovuje, že zabíjanie zvierat bez omráčenia, ktoré vyžadujú určité náboženské predpisy, sa môže uskutočňovať len na schválenom bitúnku⁴, ktorý spĺňa všetky ustanovenia uplatniteľné v danej oblasti, z hľadiska základného práva na slobodu náboženského vyznania.

¹ Jazyk prednesu: francúzština.

² Smernica Rady z 18. novembra 1974 o omračovaní zvierat pred zabitím [neoficiálny preklad] (Ú. v. ES L 316, 1974, s. 10). V odôvodneniach tejto smernice bolo okrem iného uvedené, že „je potrebné všeobecne zaviesť prax omračovania zvierat primeranými uznanými prostriedkami [a] treba však zohľadniť osobitné požiadavky spojené s určitými náboženskými rituálmi“ [neoficiálny preklad].

³ Nariadenie Rady z 24. septembra 2009 o ochrane zvierat počas usmrcovania (Ú. v. EÚ L 303, 2009, s. 1). V odôvodnení 18 tohto nariadenia sa uvádza: „Keďže ustanovenia Spoločenstva uplatniteľné na zabíjanie na náboženské účely boli transponované odlišne v závislosti od vnútroštátneho kontextu a vzhľadom na to, že vnútroštátne pravidlá zohľadňujú aspekty, ktoré presahujú účel tohto nariadenia, je dôležité zachovať výnimku z omračovania zvierat pred zabitím a pritom však ponechať každému členskému štátu určitú úroveň subsidiarity. V tomto nariadení sa preto rešpektuje sloboda náboženského vyznania a právo prejavovať svoje náboženské vyznanie alebo vieru bohoslužbou, vyučovaním, vykonávaním úkonov a zachovávaním obradov, ako sa uvádza v článku 10 Charty základných práv Európskej únie.“

⁴ Treba poznamenať, že právna úprava, ktorá sa uplatňovala predtým, nestanovovala podrobné kritériá na schvaľovanie bitúnkov, takže členské štáty mali určitú mieru voľnej úvahy pri určovaní prípadne dočasných zariadení, ktoré možno schváliť ako zariadenia podobné bitúnkom [pozri najmä článok 5 ods. 2 smernice Rady 93/119/ES z 22. decembra 1993 o ochrane zvierat počas porážky alebo ich utratenia (Ú. v. ES L 340, 1993, s. 21; Mim. vyd. 03/015, s. 421) v zmenenom znení].

3. Tento návrh bol podaný v konaní, ktorého účastníkmi sú na jednej strane rôzne moslimské združenia a zastrešujúce organizácie mešít, ako aj určité súkromné osoby vo flámskom regióne (ďalej len „žalobcovia vo veci samej“) a na druhej strane Vlaams Gewest (Flámsky región, Belgicko) a ktorého predmetom je rozhodnutie prijaté flámskym ministrom zodpovedným za dobré podmienky zvierat, že počas moslimského sviatku obetovania (Íd al-adhá)⁵ od roku 2015 už nebude povoľovať zabíjanie zvierat na náboženské účely bez omráčenia v dočasných jatočných zariadeniach so sídlom v obciach tohto regiónu.

4. Hneď na úvod treba uviesť jedno spresnenie v súvislosti s otázkou, ktorú prejednávaná vec práve vyvoláva. V prejednávanom prípade vôbec nejde o úplný zákaz zabíjania zvierat bez omráčenia, o ktorom sa momentálne diskutuje v mnohých členských štátoch⁶, ale o materiálne podmienky týkajúce sa vybavenia a povinností súvisiacich s prevádzkou, za ktorých sa má také zabíjanie uskutočňovať podľa relevantnej právnej úpravy Európskej únie. Vzniká teda otázka, či požiadavka, aby sa zabíjanie uskutočňovalo na bitúnku v zmysle článku 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, pričom toto pravidlo sa uplatňuje všeobecne bez ohľadu na to, aký spôsob zabitia sa použije, môže obmedziť slobodu náboženského vyznania.

5. Domnievam sa, že v tomto prípade žiadna zo skutočností uvedených v rámci prejednáwanej veci nemôže ovplyvniť platnosť nariadenia č. 1099/2009. Pravidlo, podľa ktorého sa zabíjanie môže v zásade uskutočňovať len na schválených bitúnkoch, je úplne neutrálnym pravidlom, ktoré sa uplatňuje nezávisle od okolností a zvoleného spôsobu zabitia. Podľa môjho názoru problematika predložená Súdnemu dvoru súvisí skôr s prechodnou nedostatočnou kapacitou bitúnkov v určitých zemepisných oblastiach v čase moslimského sviatku obetovania – a v konečnom dôsledku s nákladmi, ktoré treba vynaložiť na dodržanie náboženského predpisu – než s požiadavkami vyplývajúcimi z právnej úpravy Únie, ktorá zakotvuje rovnováhu medzi právom na slobodu náboženského vyznania na jednej strane a požiadavkami vyplývajúcimi najmä z ochrany ľudského zdravia, dobrých podmienok zvierat a bezpečnosti potravín na druhej strane.

I. Právny rámec

A. Nariadenie č. 1099/2009

6. Nariadenie č. 1099/2009 stanovuje spoločné pravidlá na ochranu dobrých podmienok zvierat počas ich zabíjania alebo usmrcovania v Únii.

7. Z článku 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009 vyplýva, že na účely tohto nariadenia „bitúnok“ je akákoľvek prevádzkareň používaná na zabíjanie suchozemských zvierat, ktorá patrí do rozsahu pôsobnosti nariadenia (ES) č. 853/2004“.

8. Článok 4 nariadenia č. 1099/2009 stanovuje:

„1. Zvieratá sa usmrcujú iba po omráčení v súlade s metódami a konkrétnymi požiadavkami súvisiacimi s uplatňovaním týchto metód, ktoré sú stanovené v prílohe I. Strata vedomia a citlivosti sa musí udržať až do smrti zvierťa.

5 Týmto sviatkom, ktorý sa označuje aj ako Veľký sviatok (Íd al-kebír), sa oslavuje sila viery Ibrahima (v biblickej tradícii Abrahám), symbolizovaná udalosťou, keď Ibrahím súhlasil s tým, že na Boží príkaz obetuje svojho jediného syna Izmaela (v biblickej tradícii Izák). Keď Ibrahím poslušne Boží príkaz, Boh poslal archanjela Džibrila (Gabriela), ktorý v poslednej chvíli vymenil dieťa za barana, ktorý poslušne ako obetné zviera. Na pamiatku tejto oddanosti Ibrahima svojmu Bohu každá moslimská rodina obetuje zviera podľa určitých pravidiel.

6 V súlade s článkom 26 ods. 2 písm. c) nariadenia č. 1099/2009 určité členské štáty nedovoľujú zabíjanie zvierat na náboženské účely bez omráčovania. Pokiaľ viem, Dánske kráľovstvo, Slovinská republika a Švédske kráľovstvo dovoľujú zabíjanie zvierat len po omráčení. Zdá sa, že vo flámskom a valónskom regióne sa nedávno dospelo k politickej dohode o zákaze zabíjania zvierat bez omráčenia od roku 2019.

...

4. V prípade zvierat, ktoré majú byť zabité osobitným spôsobom podľa náboženských rituálov, sa požiadavky odseku 1 neuplatnia za predpokladu, že sa zabitie uskutoční na bitúnku.“

B. Nariadenie č. 853/2004

9. Článok 4 nariadenia Európskeho parlamentu a Rady č. 853/2004 z 29. apríla 2004, ktorým sa ustanovujú osobitné hygienické predpisy pre potraviny živočíšneho pôvodu⁷, stanovuje:

„1. Prevádzkovatelia potravinárskych podnikov môžu uvádzať na trh Spoločenstva produkty živočíšneho pôvodu len, ak boli pripravené a manipulovalo sa s nimi v prevádzkarniach, ktoré

a) spĺňajú príslušné požiadavky nariadenia (ES) č. 852/2004, požiadavky príloh II a III tohto nariadenia a iné príslušné požiadavky potravinového práva; a

b) boli príslušným orgánom registrované alebo schválené, ak sa to vyžaduje podľa odseku 2.

...“

10. Článok 10 nariadenia č. 853/2004, nazvaný „Zmeny, doplnenia a prispôsobenie príloh II a III“, v odsekoch 4 až 8 stanovuje, že členské štáty môžu za určitých podmienok a určitým spôsobom prijať vnútroštátne opatrenia, ktorými sa upravujú požiadavky ustanovené v prílohe III, medzi ktorými sa v kapitole II nachádzajú „Požiadavky na bitúnky“.

II. Spor vo veci samej, prejudiciálna otázka a konanie pred Súdny dvorom

11. Moslimský sviatok obetovania sa slávi každý rok počas troch dní.⁸ Praktizujúci moslimovia považujú za svoju náboženskú povinnosť, aby – najlepšie v prvý deň tohto sviatku – zabili, resp. dali zabiť zviera⁹, ktorého mäso následne sčasti spotrebuje rodina a sčasti sa rozdelí medzi chudobných, susedov a vzdialenejších rodinných príslušníkov.

12. Ako vyplýva zo spisu predloženému Súdny dvor, v rámci väčšiny belgických moslimov panovala zhoda, ktorú vyjadrila Rada teológov v rámci Výkonného výboru belgických moslimov, v názore, že zabíjanie zvierat na náboženské účely sa musí uskutočňovať bez omráčenia a s prihliadnutím na ostatné náboženské predpisy.

13. Na základe článku 16 ods. 2 zákona zo 14. augusta 1986 o ochrane a o dobrých podmienkach zvierat bolo v kráľovskom nariadení z 11. februára 1988, v znení kráľovského nariadenia z 25. marca 1998, stanovené, že v Belgicku možno zabíjanie zvierat na náboženské účely uskutočňovať len v riadnych bitúnkoch (ďalej len „schválené bitúnky“) alebo „v prevádzkarniach schválených ministrom, do ktorého právomocí patrí poľnohospodárstvo, po dohode s ministrom, do ktorého právomocí patrí verejné zdravie“¹⁰.

⁷ Ú. v. EÚ L 139, 2004, s. 55; Mim. vyd. 03/045, s. 14.

⁸ V pohyblivom dátume od sedemdesiateho dňa po skončení islamského mesiaca ramadán.

⁹ V moslimskej tradícii si možno vybrať z viacerých zvierat, ktoré možno obetovať počas sviatku obetovania, moslimovia sa môžu rozhodnúť, či obetujú ovcu, resp. barana, kravu, resp. býka alebo teľa alebo kozu, resp. capa.

¹⁰ Podľa prípravných dokumentov týkajúcich sa novely z roku 1995 bola táto posledná uvedená možnosť odôvodnená nedostatočnou kapacitou mnohých bitúnkov v určitých obdobiach.

14. Na základe tejto právnej úpravy belgický federálny minister od roku 1998 každý rok schvaľoval dočasné jatočné zariadenia, ktoré spolu so schválenými bitúnkami umožňovali zabezpečiť zabíjanie zvierat na náboženské účely počas moslimského sviatku obetovania, čím sa doplnila nedostatočná kapacita na uvedených bitúnkoch spojená so zvýšením dopytu počas tohto obdobia.¹¹ Po dohode s moslimským spoločenstvom federálne ministerstvo pre verejné zdravie, bezpečnosť potravinového reťazca a životné prostredie v rôznych dátumoch až do roku 2013 uverejňovalo „príručku“ na organizovanie moslimského sviatku obetovania (*Handleiding voor de Organisatie van het Islamitisch Offerfeest*), v ktorej boli presne stanovené odporúčania na otváranie a prevádzkovanie iných dočasných jatočných zariadení, než sú schválené bitúanky.

15. V nadväznosti na šiestu reformu štátu bola právomoc týkajúca sa dobrých podmienok zvierat od 1. júla 2014 prenesená na regióny. Na zabezpečenie organizovania moslimského sviatku obetovania v tomto roku na svojom území vydal Flámsky región príručku podobnú federálnej príručke z roku 2013, v ktorej sa uvádzalo, že dočasné jatočné zariadenia možno povoliť individuálnym schválením príslušného ministra na určité obdobie, pokiaľ sa zistí, že na schválených bitúnkoch v primeranej vzdialenosti nie je dostatočná kapacita na zabíjanie zvierat, a pokiaľ uvedené zariadenia budú dodržiavať určité podmienky týkajúce sa vybavenia a prevádzkové povinnosti.

16. Flámsky minister zodpovedný za dobré podmienky zvierat 12. septembra 2014 oznámil, že od roku 2015 už nebude vydávať schválenia pre dočasné jatočné zariadenia, v ktorých by bolo možné uskutočňovať zabíjanie zvierat na náboženské účely počas moslimského sviatku obetovania, z dôvodu, že také schválenia odporujú právnym predpisom Únie, najmä ustanoveniam nariadenia č. 1099/2009.¹²

17. Dňa 4. júna 2015 tento minister rozoslal starostom flámskych obcí obežník (ďalej len „sporné rozhodnutie“), v ktorom im oznámil, že od roku 2015 sa každé zabíjanie zvierat bez omráčenia, a to aj zabíjanie v rámci moslimského sviatku obetovania, musí uskutočňovať jedine na schválených bitúnkoch.

18. Za týchto okolností žalobcovia vo veci samej podali viaceré žaloby a okrem iného podali 5. februára 2016 žalobu proti Flámskemu regiónu na Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel (Holandskojazyčný súd prvého stupňa v Bruseli, Belgicko).

19. Žalobcovia vo veci samej uviedli, že aj keby sa rozhodlo, že nariadenie č. 1099/2009 sa vzťahuje na zabíjanie zvierat na náboženské účely zvierat uskutočňované počas moslimského sviatku obetovania – čo popierajú¹³ –, bolo by potrebné preskúmať platnosť pravidla stanoveného v článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, keďže toto pravidlo jednak porušuje právo na slobodu náboženského vyznania chránenú článkom 10 Charty základných práv Európskej únie (ďalej len „Charta“) a článkom 9 Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, podpísaného 4. novembra 1950 v Ríme (ďalej len „EDLP“), a jednak nerešpektuje belgické zvyky týkajúce sa náboženských rituálov počas moslimského sviatku obetovania, ktoré zaručuje článok 13 ZFEÚ.

¹¹ V tejto súvislosti prináležalo predstaviteľom moslimského spoločenstva vyhodnotiť kapacitu na zabíjanie zvierat v určitej zemepisnej oblasti a informovať o nej príslušný obecný orgán.

¹² V tejto súvislosti sa príslušný minister odvolal najmä na konečnú správu o audite, ktorý uskutočnili útvary Európskej komisie v Belgicku v období od 24. novembra do 3. decembra 2014 s cieľom vyhodnotiť kontroly týkajúce sa dobrých podmienok zvierat počas zabíjania a súvisiacich operácií, zverejnenú 30. júla 2015 [DG(SANTE) 2014-7059 – RM] (ďalej len „správa o audite z 30. júla 2015“). V tejto správe bolo najmä uvedené, že „usmrcovanie zvierat bez omráčenia na náboženské účely mimo bitúanky nie je v súlade s nariadením“.

¹³ Žalobcovia vo veci samej sa odvolávajú na článok 1 ods. 3 písm. a) bod iii) nariadenia č. 1099/2009, podľa ktorého sa toto nariadenie neuplatňuje, ak sa zvieratá zabíjajú počas „kultúrnych alebo športových podujatí“. Podľa článku 2 písm. h) tohto nariadenia ide o podujatia, ktoré hlavne a prevažne súvisia s dlhodobou ustálenými kultúrnymi tradíciami alebo športovými aktivitami, v prípade ktorých nedochádza k produkcii mäsa alebo iných živočíšnych produktov alebo pri ktorých je takáto produkcia okrajová v porovnaní so samotným podujatím a nie je z ekonomického hľadiska významná.

20. Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel (Holandskojazyčný súd prvého stupňa v Bruseli) sa domnieva, že sporné rozhodnutie, ktorým sa vykonáva pravidlo uvedené v článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, zavádza obmedzenie výkonu slobody náboženského vyznania a narúša belgické zvyky týkajúce sa náboženských rituálov, lebo núti moslimov uskutočňovať zabíjanie zvierat na náboženské účely počas moslimského sviatku obetovania na schválených bitúnkoch podľa nariadenia č. 853/2004. Podľa názoru uvedeného súdu toto obmedzenie nie je účelné ani primerané na dosiahnutie legitímnych cieľov týkajúcich sa ochrany dobrých podmienok zvierat a verejného zdravia.

21. Za týchto podmienok Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel (Holandskojazyčný súd prvého stupňa v Bruseli) rozhodol o prerušení konania a položil Súdnemu dvoru nasledujúcu prejudiciálnu otázku:

„Je článok 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia [č. 1099/2009] neplatný z dôvodu, že porušuje článok 9 [EDLP], článok 10 [Charty] a/alebo článok 13 [ZFEÚ], pretože stanovuje, že zvieratá, ktoré majú byť zabité osobitným spôsobom podľa náboženských rituálov, možno bez omráčenia zabiť iba na bitúnku, ktorý patrí do pôsobnosti nariadenia [č. 853/2004], hoci vo flámskom regióne takéto bitúanky nemajú dostatočnú kapacitu na to, aby uspokojili dopyt po zvieratách zabitých na náboženské účely bez omráčenia, ktorý vzniká každoročne pri príležitosti islamského sviatku obetovania, a náklady spojené s premenou dočasných, úradne schválených a kontrolovaných jatočných zariadení v súvislosti s islamským sviatkom obetovania na bitúanky, ktoré patria do pôsobnosti nariadenia č. 853/2004, sa nezdajú byť účelné na dosiahnutie sledovaných cieľov týkajúcich sa dobrých podmienok zvierat a verejného zdravia a zdá sa, že nie sú primerané vo vzťahu k týmto cieľom?“

22. Písomné pripomienky predložili združenia Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen VZW a i. a Global Action in the Interest of Animals VZW (ďalej len „GAIA“), Flámsky región, estónska a holandská vláda, vláda Spojeného kráľovstva, ako aj Rada a Európska komisia.

23. Dňa 18. septembra 2017 sa konalo pojednávanie, na ktorom sa zúčastnili žalobcovia vo veci samej, združenie GAIA, Vlaams Gewest, vláda Spojeného kráľovstva, ako aj Rada a Komisia.

III. Analýza

24. Vnútroštátny súd sa pýta Súdneho dvora na platnosť článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009 z dôvodu údajného porušenia článku 10 Charty a článku 9 EDLP, ako aj článku 13 ZFEÚ. Obmedzenie výkonu slobody náboženského vyznania a národných zvykov týkajúcich sa náboženských rituálov údajne vyplýva z toho, že tieto ustanovenia vyžadujú, aby sa zvieratá zabíjali na náboženské účely pri príležitosti moslimského sviatku obetovania len na *schválených bitúnkoch*. Týmto bitúnkami sú zariadenia, na ktoré sa vzťahuje schválenie vydané príslušnými vnútroštátnymi orgánmi a ktoré musia na tento účel dodržiavať všetky „špecifické požiadavky“ týkajúce sa konštrukcie, usporiadania a vybavenia, stanovené najmä v prílohe III nariadenia č. 853/2004.

25. Pochybnosti, ktoré má vnútroštátny súd, vyplývajú z toho, že bez dostatočnej kapacity na zabíjanie zvierat na schválených bitúnkoch, ktoré existujú vo flámskom regióne, ktorá by uspokojila zvýšený dopyt po zabíjaní zvierat na náboženské účely pri príležitosti moslimského sviatku obetovania, je potrebné vytvoriť nové schválené zariadenia. Premena bývalých dočasných jatočných zariadení

prevádzkovaných počas obdobia od roku 1998 do roku 2014¹⁴ na schválené bitúanky v zmysle nariadenia č. 853/2004 si pritom vyžaduje mimoriadne veľké finančné investície, ktoré nielenže nemožno amortizovať počas celého roka, ale sú aj zbytočné na zabezpečenie rešpektovania dobrých podmienok zvierat a verejného zdravia.

26. Podľa názoru vnútroštátneho súdu povinnosť vykonávať zabíjanie zvierat na náboženské účely bez omráčenia jedine na schválených bitúankoch bráni mnohým moslimským veriacim v dodržiavaní ich náboženskej povinnosti zabiť alebo dať zabiť v prvý deň moslimského sviatku obetovania zviera podľa náboženských predpisov, čím vytvára neodôvodnené obmedzenie výkonu ich slobody náboženského vyznania a nerešpektuje zákonné a správne ustanovenia, ako aj národné zvyky týkajúce sa náboženských rituálov.

27. V prejednávanom prípade sa zdá vhodné vyjadriť sa ešte pred meritórnym preskúmaním prejudiciálnej otázky k jej prípustnosti, ktorú Flámsky región, holandská vláda a vláda Spojeného kráľovstva, ako aj Rada a Komisia viac či menej priamo spochybnili.

A. O prípustnosti prejudiciálnej otázky

1. Pripomienky predložené Súdnemu dvoru

28. Vyjadrené námietky a výhrady sa v podstate týkajú jednak *formulácie* položenej otázky, ktorá vyvoláva mylný dojem, že problém vychádza z nariadenia č. 1099/2009, a jednak – čo je dôležitejšie – *relevantnosti* položenej otázky, lebo problematika nedostatočnej kapacity bitúankov nachádzajúcich sa vo flámskom regióne v každom prípade nesúvisí s uplatňovaním ustanovení nariadení č. 853/2004 a 1099/2009.

29. Pokiaľ ide v prvom rade o *formuláciu* položenej otázky, niektoré oprávnené subjekty (najmä Flámsky región a vláda Spojeného kráľovstva) uviedli, že vzhľadom na to, že podmienky schvaľovania bitúankov určuje nariadenie č. 853/2004, každé prípadné obmedzenie výkonu slobody náboženského vyznania musí vyplývať z tohto nariadenia. Vnútroštátny súd teda nesprávne sformuloval svoju prejudiciálnu otázku, keďže táto otázka sa naopak týka platnosti článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009.

30. Pokiaľ ide ďalej o *relevantnosť* položenej otázky, niektoré oprávnené subjekty (konkrétne Flámsky región, holandská vláda a vláda Spojeného kráľovstva, ako aj Komisia a Rada) vyjadrili určité výhrady v súvislosti s užitočnosťou odpovede Súdnemu dvoru pre vyriešenie sporu vo veci samej. Najmä uviedli, že prejudiciálna otázka vychádza z vnútroštátnych skutkových okolností, ktoré nesúvisia s ustanoveniami nariadení č. 1099/2009 a 853/2004, a teda nemôžu ovplyvniť ich platnosť.

31. Predmetná problematika sa totiž týka nedostatočnej kapacity schválených bitúankov vo flámskom regióne počas moslimského sviatku obetovania a vysokých finančných investícií potrebných na to, aby bývalé dočasné jatočné zariadenia mohli byť schválené podľa nariadenia č. 853/2004. V tejto súvislosti Rada – a v menšej miere aj Flámsky región – uviedli, že pre vnútroštátny súd by bolo užitočnejšie položiť Súdnemu dvoru namiesto otázky týkajúcej sa posúdenia platnosti ustanovení nariadení č. 1099/2009 a 853/2004 otázku týkajúcu sa výkladu uvedených ustanovení, ktorej cieľom by bolo získať vysvetlenia týkajúce sa miery voľnej úvahy, ktorú treba priznať členským štátom najmä pri prispôbovaní podmienok schvaľovania v závislosti od špecifických situácií, ku ktorým patrí situácia, ktorá vzniká počas moslimského sviatku obetovania.

¹⁴ Zo spisu vyplýva, že týchto dočasných jatočných zariadení bolo 59. Na bitúanky boli v roku 2015 zmenené len dve z nich a v roku 2016 tri z nich.

2. Posúdenie

32. Podľa ustálenej judikatúry Súdny dvor môže odmietnuť návrh na začatie prejudiciálneho konania podaný vnútroštátnym súdom len vtedy, ak je zjavné, že požadovaný výklad práva Únie nemá nijakú súvislosť s existenciou alebo predmetom sporu vo veci samej, pokiaľ ide o hypotetický problém, alebo ak Súdny dvor nedisponuje skutkovými a právnymi podkladmi potrebnými na užitočnú odpoveď na otázku, ktoré sú mu položené.¹⁵

33. V prvom rade, čo sa týka *formulácie* otázky, zastávam názor, že nie je zjavné, že táto otázka nemá nijakú súvislosť s existenciou alebo predmetom sporu vo veci samej.

34. V spornom rozhodnutí (pozri bod 17 týchto návrhov) sa totiž uvádza, že od roku 2015 zabíjanie zvierat na náboženské účely bez omráčenia počas moslimského sviatku obetovania už nebude povolené v dočasných jatočných zariadeniach, ktoré nerešpektujú požiadavky stanovené nariadením č. 853/2004. Je pritom nesporné, že toto rozhodnutie bolo prijaté na základe pravidla stanoveného v článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, ktoré samo ukladá povinnosť uskutočňovať uvedené zabíjanie zvierat na náboženské účely v zariadeniach, ktoré rešpektujú požiadavky nariadenia č. 853/2004.

35. Tieto dve nariadenia sledujú odlišné ciele: zatiaľ čo nariadenie č. 853/2004 je súčasťou „balíka hygienických predpisov“¹⁶, nariadenie č. 1099/2009 sa týka ochrany dobrých podmienok zvierat počas usmrčovania. Tieto dve nariadenia napriek tomu spolu súvisia, keďže stanovujú pravidlá, ktoré musí spĺňať konštrukcia a usporiadanie bitúnkov, ako aj materiál, ktorý sa v nich používa.

36. Nezdá sa teda vhodné vyhlásiť prejudiciálnu otázku za neprípustnú z dôvodu, že je nesprávne formulovaná. Prípustnosť prejudiciálnej otázky podľa všetkého nemožno spochybníť z hľadiska správneho určenia ustanovenia práva Únie, ktoré je skutočne predmetom sporu vo veci samej.

37. V prejednávacom prípade je Súdny dvor schopný poskytnúť užitočnú odpoveď, keďže vnútroštátny súd mu zrejme poskytol dostatočné údaje o skutkových okolnostiach prejednávaneho prípadu, o uplatniteľnom práve Únie a o zistených súvislostiach medzi týmto právom a uplatniteľnými vnútroštátnymi predpismi. Tieto údaje umožnili účastníkom konania, vládam členských štátov, ako aj ostatným dotknutým osobám predložiť pripomienky Súdnemu dvoru, o čom navyše svedčí obsah podaných vyjadrení.¹⁷

38. Pokiaľ nemá byť Súdny dvor príliš formalistický, domnievam sa, že je schopný zistiť, ktoré ustanovenia práva Únie si vzhľadom na predmet sporu vyžadujú výklad alebo prípadne posúdenie platnosti.

39. V druhom rade, pokiaľ ide o pochybnosti vyjadrené v súvislosti s *relevantnosťou* prejudiciálnej otázky, treba ich posúdiť skôr v časti venovanej meritórnemu skúmaniu veci.

40. Poukazujem na to, že predmetom sporu vo veci samej je možnosť spochybníť povinnosť uskutočňovať zabíjanie zvierat na náboženské účely bez omráčenia na schválenom bitúnku z hľadiska primárneho práva a najmä so zreteľom na ustanovenia Charty a ZFEÚ, ktoré sa týkajú slobody náboženského vyznania, vzhľadom na prípadný finančný vplyv tejto povinnosti na možnosť uskutočňovať také zabíjanie počas moslimského sviatku obetovania.

15 Pozri najmä rozsudky z 21. decembra 2016, Vervloet a i. (C-76/15, EU:C:2016:975, bod 57 a citovanú judikatúru), a z 27. júna 2017, Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania (C-74/16, EU:C:2017:496, bod 25).

16 Pod týmto pojmom sa rozumie celá európska právna úprava týkajúca sa hygieny potravín, ktorá nadobudla účinnosť k 1. januáru 2006, s cieľom zjednotiť a harmonizovať predpisy uplatniteľné v Európskej únii.

17 Pozri najmä rozsudok z 8. septembra 2015, Taricco a i. (C-105/14, EU:C:2015:555, bod 31).

41. Ako však vysvetlím ďalej v nasledujúcich úvahách, hoci úvodné výhrady vyjadrené mnohými oprávnenými subjektmi neumožňujú automaticky vyhlásiť prejednávany návrh na začatie prejudiciálneho konania za irelevantný pre vyriešenie sporu, a teda za neprípustný, pri meritórnom skúmaní tohto návrhu im určite treba venovať pozornosť. Pri tomto skúmaní bude potrebné najmä určiť, či z ustanovení práva Únie, ktoré sú predmetom sporu vo veci samej, skutočne vyplýva údajné obmedzenie výkonu slobody náboženského vyznania a národných zvykov týkajúcich sa náboženských rituálov.

42. V tejto súvislosti bude preto potrebné preskúmať, či sa tieto ustanovenia, ktoré sa konkrétne týkajú len spôsobu, akým sa majú zabíjať všetky zvieratá, bez ohľadu na to, či sa zabíjajú na náboženské účely, môžu dotýkať ústrednej problematiky sporu vo veci samej, ktorý sa konkrétne týka kapacity stálych schválených bitúnkov, ktoré v súčasnosti existujú, na uspokojenie celého dopytu po zabíjaní zvierat na náboženské účely počas moslimského sviatku obetovania.¹⁸

43. Vzhľadom na všetky tieto úvahy a v súlade s duchom spolupráce, ktorým sa musia riadiť vzťahy medzi vnútroštátnymi súdmi a Súdny dvorom, zastávam názor, že prejednávany návrh na začatie prejudiciálneho konania je v plnom rozsahu prípustný.

B. O veci samej

1. Úvodné poznámky

44. Na úvod skúmania veci samej je podľa môjho názoru dôležité uviesť dva súbory všeobecných poznámok. Prvý z nich sa týka určenia pravidiel a zásad, z hľadiska ktorých sa v prejednávanom prípade spochybňuje platnosť ustanovení nariadenia č. 1099/2009. Čo je dôležitejšie, druhý sa týka skutočnosti, že – v rozpore s tým, čo by mohli naznačovať určité pripomienky predložené Súdnemu dvoru – Súdny dvor by v prejednávanom prípade nemal zasahovať do teologickej diskusie o rozsahu náboženskej povinnosti týkajúcej sa zabíjania zvierat počas moslimského sviatku obetovania.

a) O pravidlách a zásadách, z hľadiska ktorých sa spochybňuje platnosť článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009

45. Treba poukázať na to, že vnútroštátny súd vo svojej prejudiciálnej otázke odkazuje na článok 10 Charty, článok 9 EDLP a napokon článok 13 ZFEÚ.

46. V tomto smere sa domnievam, že Súdny dvor musí byť schopný obmedziť sa na posúdenie existencie obmedzenia slobody „myslenia, svedomia a náboženského vyznania“ zakotvenej v článku 10 Charty.

47. Pokiaľ totiž ide o odkaz na článok 9 EDLP, z ustálenej judikatúry Súdneho dvora vyplýva, že – ako potvrdzuje článok 6 ods. 3 ZEÚ – základné práva zaručené EDLP sú ako všeobecné zásady súčasťou práva Únie, a hoci článok 52 ods. 3 Charty stanovuje, že práva obsiahnuté v Charte, ktoré zodpovedajú právam zaručeným EDLP, majú rovnaký zmysel a rozsah, ako majú práva priznané týmto dohovorom, tento dohovor nepredstavuje, kým k nemu Únia nepristúpila, právny nástroj formálne začlenený do právneho poriadku Únie.¹⁹

¹⁸ Pozri v tejto súvislosti najmä argumentáciu Flámskeho regiónu, ktorý uvádza, že otázka sa vzťahuje na čisto vnútroštátnu okolnosť, konkrétne na údajnú nedostatočnú kapacitu na zabíjanie zvierat na schválených bitúnkoch v určitom regióne vo veľmi presne vymedzenom období. Pozri tiež pripomienky holandskej vlády, ktorá uvádza, že možnosť zabezpečiť takú dostupnosť mäsa „halal“ prináleží členským štátom a nespadá do pôsobnosti nariadení č. 1099/2009 a 853/2004.

¹⁹ Pozri rozsudky z 26. februára 2013, Åkerberg Fransson (C-617/10, EU:C:2013:105 bod 44); z 3. septembra 2015, Inuit Tapiriit Kanatami a i./Komisia (C-398/13 P, EU:C:2015:535, bod 45), a z 15. februára 2016, N. (C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, bod 45).

48. Platnosť sekundárneho práva Únie preto možno preskúmať len vzhľadom na základné práva zaručené Chartou.²⁰ Z článku 52 ods. 3 Charty a z vysvetlivky k článku 10 Charty však vyplýva, že právo zaručené článkom 10 ods. 1 Charty zodpovedá právu zaručenému článkom 9 EDP. Má rovnaký zmysel a rozsah ako tento článok. Výklad tohto práva podaný Európskym súdom pre ľudské práva (ďalej len „ESLP“) teda môže mať určitý význam – a prinajmenšom môže byť zdrojom inšpirácie – pri výklade článku 10 Charty. Súdny dvor takto teda konštatoval, že judikatúru ESLP treba vziať do úvahy pri výklade Charty.²¹

49. Pokiaľ ide o odkaz na článok 13 ZFEÚ, ktorý najmä vyžaduje, aby členské štáty brali ohľad na blaho zvierat, pričom musia rešpektovať „zákonné a správne ustanovenia a zvyky členských štátov týkajúce sa najmä náboženských rituálov“, treba konštatovať, že vnútroštátny súd presne neuvádza, na aké zvyky alebo ustanovenia sa odvoláva.

50. Aj za predpokladu, že z rozhodnutia vnútroštátneho súdu by sa vyvodil záver, že v skutočnosti tu ide o prax uplatňovanú vo flámskom regióne do roku 2014, ktorá dovoľovala využívať neschválené dočasné bitúnky na uspokojenie maximálneho dopytu po zabíjaní zvierat na náboženské účely zaznamenaného pri príležitosti moslimského sviatku obetovania, je zrejmé, že aj keď túto prax možno označiť za náboženský zvyk, jej preskúmanie sa v podstate zhoduje s preskúmaním platnosti sporných ustanovení nariadení z hľadiska slobody náboženského vyznania uvedenej v článku 10 Charty.

b) O rozsahu náboženskej povinnosti zabíjať zvieratá (bez omráčenia) počas moslimského sviatku obetovania

51. V rámci prejednávanej veci bolo uvedené, že zabíjanie zvierat bez omráčenia a konkrétnejšie povinnosť zabíjať zvieratá pri príležitosti moslimského sviatku obetovania sa nevyhnutne nemá vnímať ako nedotknuteľná povinnosť moslimského náboženstva, a preto prejudiciálna otázka vychádza z nesprávneho predpokladu.

52. Bolo totiž zdôraznené, najmä združením GAIA, že niektorí predstavitelia moslimského spoločenstva zastávajú názor, že elektronarkóza alebo akýkoľvek iný podobný postup omráčenia pred zabitím, ktorý nemá vplyv na životné funkcie zvierat a najmä na krvný obeh zvierat (čo znamená, že zviera by sa mohlo prebrať z bezvedomia, ak by nedošlo ku krvácaniu), sú v súlade s predpismi moslimského náboženstva.²²

53. V tom istom zmysle bolo zdôraznené, že niektoré moslimské krajiny dovážajú a vyrábajú mäso označené etiketou „halal“ pochádzajúce zo zvierat zabitých po omráčení.²³

54. Čo sa týka napokon konkrétnejšie náboženskej povinnosti zabiť zviera počas moslimského sviatku obetovania, bolo rovnako uvedené, že mnohí moslimskí učenici a veriaci sa domnievajú, že toto zviera sa nevyhnutne nemusí zabiť v prvý deň tohto sviatku. Tiež sa čoraz viac presadzuje názor, a to najmä medzi mladšími moslimskými veriacimi, že zabitie zvierat počas tohto sviatku možno nahradiť darom.

20 Pozri najmä rozsudok z 15. februára 2016, N. (C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, bod 46 a citovanú judikatúru).

21 Pozri najmä rozsudok z 30. júna 2016, Toma a Biroul Executorului Judecătoresc Horațiu-Vasile Cruduleci (C-205/15, EU:C:2016:499, bod 41 a citovanú judikatúru).

22 Združenie GAIA sa odvoláva najmä na štúdiu Bristolskej univerzity, z ktorej údajne vyplýva, že 95 % moslimských učencov sa zhoduje na tom, že omráčenie, ktoré nespôsobuje smrť porázaného zvieratá, je „halal“ [pozri FUSEINI, A., a i.: The Perception and Acceptability of Pre-Slaughter and Post-Slaughter Stunning for Halal Production: the Views of UK Islamic Scholars and Halal Consumers. In: *Meat Science*, č. 123 (2017), s. 143 až 153].

23 Niektoré moslimské krajiny, napríklad Jordánsko alebo Malajzia, tolerovali omráčenie pri zabíjaní na náboženské účely pod podmienkou, že nie je nezvratné, teda že nespôsobuje smrť zvieratá. Často sa navyše uvádza prípad Nového Zélandu (ktorý je najväčším svetovým výrobcom ovčieho mäsa), ktorý vyváža do moslimských krajín mäso pochádzajúce zo zvierat zabitých po omráčení.

55. Podľa môjho názoru neprináleží Súdnemu dvoru rozhodnúť o tom, či moslimské náboženstvo skutočne zakazuje omračovanie zvierat, alebo či ho naopak – ako združenie GAIA zdôraznilo na pojednávaní – uznávajú len niektoré náboženské prúdy.

56. Vzhľadom na to, že podľa spisu predloženého Súdnemu dvoru v prejednávacom prípade zrejme v rámci väčšiny belgických moslimov panuje zhoda, ktorú vyjadrila Rada teológov v rámci Výkonného výboru belgických moslimov, v názore, že zabíjanie zvierat na náboženské účely sa musí uskutočňovať bez omráčenia, bez ohľadu na to, či je táto zhoda trvalá, Súdny dvor ju môže len vziať na vedomie.

57. Tiež sa nezdá vhodné určiť, či túto požiadavku vnímajú všetci moslimovia ako zásadnú náboženskú povinnosť, alebo či existuje možná alternatíva k splneniu tejto povinnosti. Ako Komisia uviedla vo svojich písomných pripomienkach, Súdny dvor môže len vziať na vedomie existenciu určitých náboženských prúdov. Súdnemu dvoru neprináleží rozhodovať o tom, či sú určité názory alebo určité náboženské predpisy ortodoxné alebo heterodoxné.

58. Ako teda – inými slovami – vyjadril vnútroštátny súd, zabíjanie bez omráčenia pri príležitosti moslimského sviatku obetovania predstavuje náboženský predpis, na ktorý sa vzťahuje ochrana slobody náboženského vyznania, a to bez ohľadu na prípadnú existenciu rôznych prúdov v rámci islamu alebo alternatívnych riešení v prípade, ak ho nemožno uskutočniť.²⁴

59. V tejto súvislosti sa môžem len stotožniť so stanoviskom vyjadreným vnútroštátnym súdom a väčšinou oprávnených subjektov, podľa ktorého zabíjanie zvierat na náboženské účely uskutočňované počas moslimského sviatku obetovania predstavuje „náboženský rituál“ v zmysle článku 2 písm. g) nariadenia č. 1099/2009, a tak spadá pod výkon slobody náboženského vyznania zakotvenej v článku 10 Charty a v článku 9 EDLP ako prejav náboženského presvedčenia.

60. Domnievam sa, že toto stanovisko je navyše v úplnom súlade s judikatúrou ESLP, podľa ktorého zabíjanie zvierat na náboženské účely predstavuje náboženskú prax, takže spadá do pôsobnosti vyššie citovaných ustanovení.²⁵

61. V tom istom zmysle, hoci niektoré oprávnené subjekty považovali za potrebné zaoberať sa týmto aspektom s cieľom určiť, či existoval problém týkajúci sa kapacity na zabíjanie zvierat vo flámskom regióne pri slávení moslimského sviatku obetovania, nezdá sa mi žiaduce, aby Súdny dvor rozhodol o tom, či sa zabíjanie zvierat na náboženské účely musí z teologického hľadiska nevyhnutne uskutočniť v prvý deň slávania tohto sviatku, alebo či sa môže uskutočniť aj v troch nasledujúcich dňoch.²⁶

62. Po uvedení týchto úvodných spresnení je potrebné preskúmať, či povinnosť uskutočňovať zabíjanie zvierat bez omráčenia na schválených bitúnkoch, uvedená v spomenutom článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, spôsobuje obmedzenie výkonu tejto slobody náboženského vyznania.

24 Ako rozhodol ESLP v rozsudku zo 17. decembra 2013 (Vartic v. Rumunsko, CE:ECHR:2013:1217JUD001415008, § 34 a citovaná judikatúra), povinnosť neutrality bráni orgánom verejnej moci posudzovať platnosť a legitimitu náboženského vyznania alebo spôsobu jeho vyjadrovania.

25 Pozri najmä rozsudok ESLP z 27. júna 2000, Cha'are Shalom Ve Tsedek v. Francúzsko (CE:ECHR:2000:0627JUD002741795, § 73). Pozri všeobecnejšie, pokiaľ ide o potravinové predpisy odôvodnené náboženstvom, rozsudky ESLP zo 7. decembra 2010, Jakóbski v. Poľsko (CE:ECHR:2010:1207JUD001842906), a zo 17. decembra 2013, Vartic v. Rumunsko (CE:ECHR:2013:1217JUD001415008).

26 Tri dni, ktoré nasledujú po slávení moslimského obetného sviatku, sa v moslimskej tradícii označujú ako dni „Tachriku“. V tejto súvislosti sa združenie GAIA na pojednávaní venovalo opisu jednotlivých prúdov, ktoré existujú v tejto oblasti.

2. O existencii obmedzenia výkonu slobody náboženského vyznania a národných zvykov týkajúcich sa náboženských rituálov

63. Najprv načrtnem všeobecné pravidlá uplatniteľné v oblasti zabíjania zvierat bez ohľadu na zvolený spôsob zabíjania (teda s omráčením zvierata alebo bez neho), ktoré vyplývajú z nariadenia č. 853/2004 v rámci prijatia „balíka hygienických predpisov“. Potom vysvetlím, z akých dôvodov článok 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, ktoré – pripomínam – sleduje predovšetkým cieľ týkajúci sa ochrany dobrých podmienok zvierat, nemôže spôsobiť obmedzenie slobody náboženského vyznania.

a) O všeobecných pravidlách uplatniteľných na každé zabíjanie zvierat na základe nariadenia č. 853/2004

64. Potraviny živočíšneho pôvodu sa – bez ohľadu na zvolený spôsob zabíjania – musia vyrábať a uvádzať na trh podľa prísnych noriem, ktorých prvoradým cieľom je zabezpečiť hygienu a bezpečnosť potravín.²⁷

65. Prvoradým a základným cieľom stanovenia konkrétnych hygienických predpisov uplatniteľných na potraviny živočíšneho pôvodu, ktoré môžu predstavovať špecifické nebezpečenstvá, v nariadení č. 853/2004 je zavedenie prísnych hygienických noriem s cieľom zabrániť najmä poškodeniu ľudského zdravia.²⁸ Tieto predpisy stanovujú spoločné zásady „najmä vo vzťahu k zodpovednostiam výrobcov a príslušných orgánov, stavebno-technickým, prevádzkovým a hygienickým požiadavkám na prevádzkarne, postupom schvaľovania prevádzkarní, požiadavkám na skladovanie a dopravu a zdravotné značky“²⁹. Nariadenie č. 853/2004 stanovuje špecifické požiadavky týkajúce sa najmä konštrukcie, usporiadania a vybavenia bitúnkov. V súlade s týmto nariadením možno schváliť len bitúanky, ktoré rešpektujú tieto požiadavky.

66. Na zaručenie stability a efektívnosti zavedeného systému a zabezpečenie správneho fungovania vnútorného trhu³⁰ sa zdá nevyhnutné, aby sa tieto požiadavky dodržiavali vo všetkých členských štátoch a aby ich dodržiavali všetci výrobcovia a všetky podniky pôsobiace v danom odvetví³¹. Hoci možno pripustiť určitú pružnosť, táto pružnosť nesmie v nijakom prípade ohrozovať ciele v oblasti hygieny potravín.³²

67. Je teda prvoradé, aby sa požiadavky týkajúce sa bitúnkov, ktoré možno schváliť podľa nariadenia č. 853/2004, uplatňovali nezávisle od toho, či je súčasťou zabíjania zvierat omráčenie. Všeobecná povinnosť využívať schválené bitúanky má len malú súvislosť s použitým spôsobom zabíjania (teda s tým, či ide o zabíjanie na náboženské účely). Táto povinnosť navyše nespočíva výlučne na úvahách týkajúcich sa ochrany dobrých podmienok zvierat, ale vyplýva z požiadaviek obsiahnutých v balíku „hygienických predpisov“, ktoré sú stanovené najmä v nariadení č. 853/2004.

27 Pozri v tomto smere dôvodovú správu k návrhu Komisie na prijatie nariadenia o „hygiene“ [KOM(2000) 438 v konečnom znení, s. 10], na základe ktorého bolo prijaté nariadenie č. 853/2004, v ktorom sa zdôrazňuje veľký význam využívania schválených bitúnkov na základe prísnych hygienických noriem.

28 Pozri v tomto zmysle odôvodnenie 2 nariadenia č. 853/2004.

29 Pozri odôvodnenie 4 nariadenia č. 853/2004.

30 Pozri v tomto zmysle odôvodnenie 9 nariadenia č. 853/2004.

31 Pozri odôvodnenie 18 nariadenia č. 853/2004, podľa ktorého „stavebno-technické a hygienické požiadavky ustanovené v tomto nariadení je vhodné uplatňovať na všetky druhy prevádzkarní, vrátane malých prevádzkarní a pojazdných bitúnkov“.

32 Pozri najmä odôvodnenie 19 nariadenia č. 853/2004. V tomto odôvodnení sa uvádza, že postup umožňujúci členským štátom uplatniť pružnosť by mal byť transparentný, a ak je potrebné riešiť nezhody, mal by ustanoviť diskusiu v rámci Stáleho výboru pre potravinový reťazec a zdravie zvierat.

68. Požiadavka vyplývajúca z článku 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009, podľa ktorej sa zabíjanie zvierat musí uskutočňovať na schválenom bitúnku, ktorý spĺňa všetky normy stanovené v prílohe III tohto nariadenia, totiž prispieva k zaručeniu bezpečnosti potravín bez ohľadu na to, ktorá metóda zabíjania sa použije. Táto posledná uvedená požiadavka, ktorá navyše – ako potvrdili žalobcovia vo veci samej – nie je v rozpore s predpismi moslimského náboženstva, nie je menej dôležitá preto, lebo k zabitíu zvieratá dochádza bez toho, aby bolo najprv omráčené.

b) O preskúmaní vplyvu pravidiel v oblasti dobrých podmienok zvierat vyplývajúcich z ustanovení nariadenia č. 1099/2009 na slobodu náboženského vyznania

69. Poukazujem na to, že platnosť článku 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009 bola v spore vo veci samej určite spochybnená na základe oznámenia flámskeho ministra zodpovedného za dobré podmienky zvierat z 12. septembra 2014, podľa ktorého od roku 2015 už nebude vydávať schválenia pre dočasné jatočné zariadenia z dôvodu, že také schválenia odporujú ustanoveniam tohto nariadenia.³³

70. Spochybenie platnosti týchto posledných uvedených ustanovení z hľadiska slobody náboženského vyznania sa mi pritom zdá prinajmenšom paradoxné.

71. Treba totiž pripomenúť, že podľa právnej úpravy, ktorá sa uplatňuje v súčasnosti, platí zásada zabíjania zvierat s omračovaním. Článok 4 ods. 1 nariadenia č. 1099/2009 stanovuje, že zvieratá sa usmrcujú iba po omráčení v súlade s metódami a požiadavkami uvedenými v prílohe k tomuto nariadeniu.

72. Na základe vyváženia slobody náboženského vyznania a dobrých podmienok zvierat a vzhľadom na cieľ nariadenia č. 1099/2009, ktorým je harmonizácia noriem týkajúcich sa dobrých podmienok zvierat počas usmrcovania, však článok 4 ods. 4 tohto nariadenia v súčasnosti stanovuje výnimku týkajúcu sa zabíjania zvierat na náboženské účely bez omráčenia na bitúnkoch.

73. Ako sa uvádza v odôvodnení 18 nariadenia č. 1099/2009, článok 4 ods. 4 tohto nariadenia tým, že stanovuje výnimku zo všeobecného pravidla, podľa ktorého sa zvieratá usmrcujú iba po omráčení, ktoré je stanovené v odseku 1 tohto článku, v skutočnosti zvýhodňuje zabíjanie zvierat na náboženské účely bez omráčenia, a to na účely rešpektovania určitých náboženských predpisov.

74. Naopak a v rozpore s tým, čo vyplýva z argumentácie žalobcov vo veci samej, toto ustanovenie nestanovuje nijakú doplňujúcu špecifickú požiadavku, ktorá by sa vzťahovala len na zabíjanie zvierat na náboženské účely, a nie na zabíjanie iných zvierat.

75. Za takých okolností by bolo podľa môjho názoru možné vyhlásiť toto ustanovenie za neplatné z hľadiska rešpektovania slobody náboženského vyznania len v prípade, ak by bolo preukázané, že samotné využívanie schválených bitúnkov je v rozpore s určitými náboženskými predpismi, alebo ak by sa preukázalo, že podmienky stanovené v tomto ustanovení objektívne ohrozujú možnosť uskutočňovať zabíjanie zvierat v súlade s určitými náboženskými rituálmi.

76. Pripomínam pritom, že – ako vyplýva zo spisu a ako bolo potvrdené na pojednávaní – žalobcovia vo veci samej netvrdia, že povinnosť uskutočňovať zabíjanie zvierat na náboženské účely na bitúnku je sama osebe nezlučiteľná s ich náboženským presvedčením.

³³ V tejto súvislosti sa vnútroštátny súd odvoláva najmä na správu o audite z 30. júla 2015. V tejto správe bolo totiž uvedené, že „usmrcovanie zvierat bez omráčenia na náboženské účely mimo bitúnku nie je v súlade s nariadením“, a to aj napriek tomu, že príslušný ústredný orgán „vynaloži[il] značné úsilie s cieľom zabezpečiť, aby sa v regulovaných zariadeniach počas náboženských sviatkov dodržiavali tie isté podmienky týkajúce sa dobrých podmienok zvierat“.

77. Okrem toho žalobcovia vo veci samej neuvádzajú, z akých principiálnych dôvodov – teda nezávisle od údajných problémov súvisiacich s kapacitou bitúnkov, ktoré existujú v súčasnosti, a najmä od nákladov, ktoré treba vynaložiť na vytvorenie nových zariadení alebo na premenu existujúcich zariadení v súlade s ustanoveniami nariadení – podmienka, podľa ktorej sa musí zabíjanie zvierat uskutočňovať na schválených bitúnoch, je problematická z pohľadu rešpektovania slobody náboženského vyznania.

78. Ako spomenula najmä Rada a Komisia, povinnosť zabezpečiť, aby všetky jatočné zariadenia boli schválené, a teda rešpektovali podmienky stanovené v nariadení č. 853/2004, je úplne *neutrálna* a týka sa všetkých subjektov, ktoré zabezpečujú zabíjanie zvierat. Právne predpisy, ktoré sa uplatňujú neutrálne, *bez akejkoľvek súvislosti s náboženským presvedčením*, pritom v zásade nemožno považovať za obmedzenie výkonu slobody náboženského vyznania.³⁴

79. Skutočnosť, že využívanie takých schválených zariadení spôsobuje dodatočné náklady v porovnaní s dočasnými bitúnkami, ktoré boli dovtedy tolerované vo flámskom regióne, preto považujem za irelevantnú. Treba poukázať na to, že náklady, ktoré treba vynaložiť na vytvorenie schválených bitúnkov, sú rovnaké bez ohľadu na to, či sú tieto bitúňky určené na zabíjanie zvierat na náboženské účely.

80. V tejto súvislosti ESĽP rozhodol, že opatrenie nepredstavuje zásah do základného práva z dôvodu, že spôsobuje náklady pre skupinu, ktorá dodržiava určité náboženské predpisy alebo má určité presvedčenie.³⁵ Malo by to platiť tým skôr v prípade, ak náklady, ktoré spôsobuje rešpektovanie náboženského predpisu, sú v zásade rovnaké ako náklady, ktoré vznikajú osobám, ktoré tento predpis nedodržiavajú.

81. Také pravidlo teda samo osebe nemôže neutralizovať ani obmedziť možnosť uskutočňovať zabíjanie zvierat na náboženské účely, ale len pripomína, že každé zviera sa musí zabiť v zariadení, ktoré spĺňa normy stanovené v prílohe k nariadeniu č. 853/2004.

82. Zdá sa mi, že žalobcovia vo veci samej sa v konečnom dôsledku dovolávajú nielen výnimky stanovenej pre zabíjanie zvierat na náboženské účely, ale aj dodatočnej výnimky z povinnosti uskutočňovať toto zabíjanie zvierat na schválených bitúnoch.

83. Hlavný dôvod, ktorý zrejme viedol vnútroštátny súd k tomu, aby položil prejudiciálnu otázku, totiž vyplýva z toho, že trvalé schválené bitúňky, ktoré v súčasnosti existujú vo flámskom regióne, nemajú dostatočnú kapacitu na zabíjanie zvierat počas moslimského sviatku obetovania z dôvodu zvýšeného dopytu po zabíjaní zvierat a že náklady na výstavbu takých bitúnkov alebo na premenu dočasných jatočných zariadení na schválené trvalé zariadenia sú veľmi vysoké.

84. Táto nedostatočná kapacita a náklady, ktoré sú prípadne spojené s vytvorením nových schválených zariadení, pritom nesúvisia s uplatňovaním ustanovení nariadenia č. 1099/2009.

³⁴ Komisia v tejto súvislosti spomína judikatúru ESĽP [pozri najmä rozsudok ESĽP z 3. decembra 2009, Skugar a i. v. Rusko (CE:ECHR:2009:1203DEC004001004), ktorý sa týkal používania daňového identifikačného čísla].

³⁵ Pozri v tomto zmysle rozsudok ESĽP z 30. júna 2011, Association des Témoins de Jéhovah v. Francúzsko (CE:ECHR:2011:0630JUD000891605, § 52 a citovanú judikatúru), podľa ktorého „sloboda náboženského vyznania vôbec neznamena, že cirkvi alebo ich veriaci majú iný daňový štatút než ostatní daňovníci“.

85. Domnievam sa, že prechodné problémy súvisiace s kapacitou na zabíjanie zvierat na určitom území, aké boli údajne³⁶ zistené vo flámskom regióne vzhľadom na veľký dopyt po zabíjaní zvierat na náboženské účely zaznamenaný počas niekoľkých dní pri príležitosti moslimského sviatku obetovania, tiež priamo ani nepriamo nesúvisia s povinnosťou využívať schválené bitúanky v zmysle nariadenia č. 853/2004. Tieto ťažkosti skôr poukazujú – ako uviedla Komisia a vláda Spojeného kráľovstva – na otázku, kto má znášať náklady na vytvorenie takých zariadení na uspokojenie maximálneho dopytu po zabíjaní zvierat na náboženské účely počas moslimského sviatku obetovania.

86. Žalobcovia vo veci samej odpovedali na otázku položenú na pojednávaní, či je mimo obdobia slávania moslimského sviatku obetovania vo všeobecnosti dostatočne zabezpečená dostupnosť mäsa „halal“, kladne. Tiež potvrdili, že podľa ich názoru problém vyplýva z toho, že výstavba nových schválených bitúankov, ktoré by osobitne uspokojovali maximálny dopyt po zabíjaní zvierat na náboženské účely počas slávania tohto sviatku, nepredstavuje voľbu, ktorá je ekonomicky rentabilná počas celého roka.

87. To potvrdzuje, že prípadné kapacitné problémy, posudzované tak z pohľadu ponuky, ako aj dopytu, neboli spôsobené článkom 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009, ale sú dôsledkom spojenia viacerých osobitných okolností, ktoré sú úplne nezávislé od rozsahu tohto ustanovenia a vyplývajú predovšetkým z veľkej koncentrácie dopytu po zabíjaní zvierat na náboženské účely vo veľmi presne vymedzenom období roka, ktoré je veľmi krátke.

88. Ako však – podľa môjho názoru veľmi správne – zdôraznila Komisia, platnosť ustanovenia práva Únie sa posudzuje s ohľadom na vlastnosti vlastné týmto ustanoveniam a nemôže závisieť od osobitných okolností každého prípadu.³⁷

89. Na záver aj napriek pochybnostiam, ktoré má vnútroštátny súd, uvádzam, že podľa môjho názoru neexistuje nijaký presvedčivý dôvod domnievať sa, že sporná právna úprava, ktorá – pripomínam – je úplne neutrálna a má všeobecnú pôsobnosť, predstavuje obmedzenie slobody náboženského vyznania.

3. O odôvodnení prípadne konštatovaného obmedzenia slobody náboženského vyznania

90. Vzhľadom na to, že podľa môjho názoru nemožno konštatovať, že existuje obmedzenie slobody náboženského vyznania vyplývajúce zo všeobecnej povinnosti využívať schválené bitúanky, sa už netreba zaoberať otázkou, či je také obmedzenie odôvodnené.

91. Pre prípad, že Súdny dvor by sa nestotožnil s týmto záverom a konštatoval by, že povinnosť využívať schválené bitúanky, ktorá je ako jediná spochybnená v prejednávacom prípade, predstavuje zásah do slobody náboženského vyznania, lebo bráni praktizujúcim moslimom v splnení ich náboženskej povinnosti počas sviatku obetovania, však uvádzam, že podľa môjho názoru by nijaký legitímny cieľ všeobecného záujmu nemohol odôvodniť existenciu obmedzenia tejto slobody.

92. Tento posledný uvedený záver, ktorý môže byť na prvý pohľad prekvapujúci, ak vychádzam zo svojej analýzy, pokiaľ ide o časť venovanú určeniu obmedzenia slobody náboženského vyznania, je odôvodnený nasledujúcimi úvahami.

93. *A priori* je síce obhájitelný názor, že obmedzenie možností zabíjania zvierat na náboženské účely, ktoré vyplýva z povinnosti využívať schválené bitúanky, sleduje legitímne ciele verejného poriadku a verejného zdravia, a to ochranu dobrých podmienok zvierat, verejného zdravia a bezpečnosti potravín.

³⁶ Viaceré oprávnené subjekty, najmä Flámsky región, uviedli, že tento nedostatok jatočných zariadení v prejednávacom prípade nie je preukázaný.

³⁷ Pozri v tomto zmysle rozsudok z 28. júla 2016, *Ordre des barreaux francophones et germanophone* a i. (C-543/14, EU:C:2016:605, bod 29).

94. Pre prípad, ak by sa rozhodlo, že povinnosť využívať schválené bitúanky počas moslimského sviatku obetovania odporuje slobode náboženského vyznania, by však Súdny dvor nevyhnutne musel splniť nemožnú úlohu, a to rozhodnúť, či má väčší význam táto sloboda alebo požiadavky ochrany dobrých podmienok zvierat, verejného zdravia a bezpečnosti potravín, čo sú – pripomínam – tri všeobecné ciele, ktoré sleduje povinnosť využívať schválené bitúanky. To by v konečnom dôsledku znamenalo vytvoriť hierarchiu medzi rešpektovaním slobody náboženského vyznania a nevyhnutným sledovaním týchto legitímnych cieľov všeobecného záujmu, hoci normotvorca chcel práve zaviesť rovnováhu medzi rešpektovaním slobody náboženského vyznania a sledovaním týchto jednotlivých cieľov, a to najmä v znení článku 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009.

95. Inak povedané, ak by sa rozhodlo, že toto posledné uvedené ustanovenie, ktoré svedčí o tom, že európsky normotvorca sa usiluje dosiahnuť spravodlivú rovnováhu medzi slobodou náboženského vyznania a sledovaním legitímnych cieľov všeobecného záujmu, ktorými sú ochrana verejného zdravia, bezpečnosti potravín a dobrých podmienok zvierat³⁸, predstavuje obmedzenie slobody náboženského vyznania, nie je mi jasné, ako by bolo možné konštatovať, že toto obmedzenie je odôvodnené práve uvedenými požiadavkami v konkrétnej súvislosti so slávením moslimského sviatku obetovania.

96. Hoci úvahy týkajúce sa ľudského zdravia musia mať v zásade prednosť pred úvahami týkajúcimi sa dobrých podmienok zvierat, zdá sa, že v prejednávanej veci sa venovala mimoriadna pozornosť podpore dobrých podmienok zvierat ako legitímnemu cieľu všeobecného záujmu, ktorý sa osobitne sledoval prijatím článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009.

97. Ďalej tiež po prvé vysvetlím, do akej miery ochrana dobrých podmienok zvierat nepredstavuje cieľ, ktorý by mohol odôvodniť obmedzenie slobody náboženského vyznania v prípade, ak by sa konštatovalo, že článok 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009 spôsobuje také obmedzenie, a po druhé, prečo také obmedzenie nie je ani účelné a primerané na účely zaručenia bezpečnosti potravín a verejného zdravia vo veľmi konkrétnej súvislosti so slávením moslimského sviatku obetovania.

a) Sloboda náboženského vyznania a ochrana dobrých podmienok zvierat pri skúmaní článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009

98. Hoci celkom nesúhlasím so záverom, že článok 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009 je problematický z hľadiska slobody náboženského vyznania, môžem len súhlasiť s konštatovaním, ktoré uvádzajú žalobcovia vo veci samej vo svojich písomných pripomienkach predložených Súdnemu dvoru, že keď sa cieľ týkajúci sa ochrany dobrých podmienok zvierat môže dostať do rozporu s niektorým základným právom, treba postupovať veľmi obozretné.

99. V tejto súvislosti stačí poukázať na článok 13 ZFEÚ, podľa ktorého „Únia a členské štáty [berú] maximálny ohľad na požiadavky blaha zvierat ako cítiacich bytostí, pričom rešpektujú zákonné a správne ustanovenia a zvyky členských štátov týkajúce sa najmä náboženských rituálov“³⁹.

100. V prejednávanej veci považujem za citlivé konštatovať, že hoci povinnosť využívať schválené bitúanky v zmysle nariadenia č. 853/2004, stanovená v článku 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009, spôsobuje obmedzenie slobody náboženského vyznania, je nevyhnutná a primeraná na sledovanie legitímneho cieľa.

³⁸ A to aj napriek možnosti členských štátov prijať na základe článku 26 ods. 2 nariadenia č. 1099/2009 „vnútroštátne predpisy zamerané na zabezpečenie rozsiahlejšej ochrany zvierat počas ich usmrcovania, ako sa poskytuje v tomto nariadení“. Pripomínam, že v odôvodnení 18 tohto nariadenia sa v tomto zmysle uvádza, že „je dôležité zachovať výnimku z omračovania zvierat pred zabitím a pritom však ponechať každému členskému štátu určitú úroveň subsidiarity“.

³⁹ Kurzívou zvýraznil generálny advokát.

101. Skôr než postupne preskúmam otázky týkajúce sa nevyhnutnosti a proporcionality sporného ustanovenia, považujem za potrebné uviesť *všeobecnú úvodnú poznámku* týkajúcu sa vyváženia možností zabíjať zvieratá bez omráčenia poskytovaných na základe uplatniteľnej právnej úpravy, a to na účely rešpektovania určité náboženského presvedčenia, na jednej strane s ochranou dobrých podmienok zvierat na druhej strane.

102. Počas tohto konania bolo – často presvedčivo a dosť kategoricky – uvedené, že je nepochybné, že zabitie neomráčeného zvieratá môže zvieratú spôsobiť viac bolesti a utrpenia.⁴⁰

103. Uznanie tohto predpokladu, ktoré je z teoretického hľadiska celkom pochopiteľné, by však podľa môjho názoru nemalo viesť k rozhodnutiu, že náboženské spoločenstvá, ktoré odporúčajú zabíjanie zvierat bez omráčenia, nerešpektujú dobré podmienky zvierat, pričom dodržiavajú archaické a barbarské praktiky, ktoré sotva zodpovedajú zásadám stanoveným v moderných demokratických spoločnostiach.

104. Okrem toho stačí poznamenať, že normotvorca Únie sa prijatím článku 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009 práve rozhodol zachovať možnosť členských štátov povoliť osobitné metódy zabíjania podľa náboženských rituálov. Opäť treba zdôrazniť, že požiadavka, podľa ktorej sa zabíjanie zvierat na náboženské účely podľa tohto ustanovenia môže uskutočňovať len na „bitútku“, je len pripomenutím všeobecného pravidla, ktoré sa uplatňuje bez ohľadu na zvolenú metódu zabitia zvieratá, vyplývajúceho z nariadenia č. 853/2004.

105. V tejto súvislosti musím pripomenúť, že „obmedzenie“, o ktoré ide v prejednávanom prípade, sa netýka zabíjania zvierat bez omráčenia, ale všeobecnejšej povinnosti využívať schválené bitútky v zmysle nariadenia č. 853/2004.

106. Ako bolo zdôraznené v rámci diskusií vedených na vnútroštátnej úrovni, za osobitnou otázkou zabíjania zvierat na náboženské účely sa bezprostredne skrýva nebezpečenstvo stigmatizácie, ktoré je z historického hľadiska veľké, pričom treba zabezpečiť, aby sa nezväčšovalo.⁴¹

107. Nič neumožňuje vylúčiť, že zabíjanie zvierat bez omráčenia uskutočnené za dobrých podmienok⁴² môže byť pre zvieratá menej bolestivé než zabíjanie s predchádzajúcim omráčením uskutočnené za podmienok, keď – zo zrejmých dôvodov výnosnosti a vzhľadom na značnú industrializáciu odvetvia výroby potravín živočíšneho pôvodu – sa stres a utrpenie, ktoré zažívajú zvieratá počas usmrčovania, zväčšujú.⁴³

108. Hoci je to možno samozrejmé, pripomínam, že všetky formy usmrčovania sú vzhľadom na svoju povahu násilné, a teda problematické z pohľadu utrpenia zvierat.⁴⁴

40 Pozri stanovisko vlády Spojeného kráľovstva, v ktorom sa uvádza, že je vedecky dokázané, že omráčenie zvierat s cieľom zabezpečiť, aby pri usmrtení neboli pri vedomí, predstavuje účinnú metódu na zníženie utrpenia zvierat. Estónska vláda v tom istom zmysle poukázala na štúdiu nazvanú „Report on Good and Adverse Practices – Animal Welfare Concerns in Relation to Slaughter Practices from the Viewpoint of Veterinary Sciences“, uskutočnenú v rámci európskeho projektu DIALREL („Encouraging Dialogue on issues of Religious Slaughter“), ktorá je dostupná na tejto adrese: <http://www.dialrel.eu/dialrel-results/veterinary-concerns.html>.

41 Takmer doslovne citujem závery správy vyhotovenej v mene vyšetrovacej komisie francúzskeho Assemblée nationale (Národné zhromaždenie) z 20. septembra 2016 o podmienkach zabíjania jatočných zvierat na francúzskych bitútkoch (<http://www2.assemblee-nationale.fr/14/autres-commissions/commissions-d-enquete/conditions-d-abattage-des-animaux-de-boucherie-dans-les-abattoirs-francais/>).

42 V tejto súvislosti považujem za zaujímavé poukázať na to, že práve z dôvodu úcty preukazovanej zvieratám a významu, ktorý sa pripisuje ich blahu, sa zvieratá v židovskej a moslimskej tradícii zabíjajú rituálnym spôsobom.

43 Združenia na ochranu zvierat veľmi často poukazujú na veľmi nevhodné podmienky, za ktorých sa uskutočňuje zabíjanie zvierat na bitútkoch, aj keď sú schválené. V správe uvedenej v poznámke pod čiarou 41 vyššie spravodajca konštatuje, že „niektoré subjekty pôsobiace v odvetví sa pokúšajú využiť otázky, ktoré vyvoláva zabíjanie zvierat na náboženské účely, na zverejnenie veľmi vážnych ťažkostí..., na ktoré naráža tradičné zabíjanie zvierat z hľadiska dobrých podmienok zvierat“.

44 Ako sa uvádza v odôvodnení 2 nariadenia č. 1099/2009, „aj za najlepších dostupných technických podmienok môže usmrčovanie zvierat spôsobiť týmto zvieratám bolesť, úzkosť, strach alebo iný druh utrpenia. Určité úkony súvisiace s usmrčovaním môžu byť stresujúce a každá technika omráčovania má určité nedostatky“.

109. Osobne nie som presvedčený – a dosvedčujú to mnohé štúdie a výskumy⁴⁵ –, že využívanie schválených bitúnkov predstavuje vždy veľmi účinnú ochranu pred utrpením zvierat, ktorá by sama osebe odôvodňovala obmedzenie slobody náboženského vyznania.

1) O nevyhnutnosti obmedzenia slobody náboženského vyznania na účely ochrany dobrých podmienok zvierat

110. Podľa v súčasnosti už ustálenej judikatúry⁴⁶ Súdneho dvora ochrana blaha zvierat môže predstavovať legitímny cieľ všeobecného záujmu, ktorého význam sa prejavil najmä v tom, že členské štáty prijali protokol o ochrane a blahu zvierat, ktorý je pripojený k Zmluve o založení Európskeho spoločenstva⁴⁷. Tomuto protokolu v súčasnosti zodpovedá článok 13 ZFEÚ, ktorý je všeobecne uplatniteľným ustanovením Zmluvy o FEÚ a ktorý sa nachádza v prvej časti tejto Zmluvy venovanej zásadám.⁴⁸

111. Vzniká otázka, či je povinnosť využívať schválené bitúňky v prípade, ak existuje obmedzenie slobody náboženského vyznania, v konkrétnom kontexte moslimského sviatku obetovania odôvodnená potrebou chrániť dobré podmienky zvierat.

112. Podľa môjho názoru o tom možno pochybovať.

113. Je pravda, že je vo všeobecnom záujme zabrániť „divokému“ zabíjaniu zvierat, ktoré sa uskutočňuje za podmienok, ktoré sú z hľadiska dobrých podmienok zvierat pochybné, čo a *priori* znamená, že je vhodnejšie, aby sa zabíjanie zvierat vykonávalo v zariadeniach kontrolovaných verejnou mocou⁴⁹ alebo v zariadeniach, ktoré spĺňajú konkrétne normy týkajúce sa vybavenia a logistiky.

114. To však nemôže viesť k záveru, že týmito zariadeniami musia byť v celkom konkrétnom rámci slávenia moslimského sviatku obetovania nevyhnutne schválené bitúňky v zmysle nariadenia č. 853/2004.

115. Hoci sa možno budem opakovať, poukazujem na to, že tu nevzniká otázka, či má byť zabíjanie zvierat bez omráčenia zakázané v záujme dobrých podmienok zvierat, ale otázka, či v rámci výnimky stanovenej v článku 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009 využívanie schválených bitúnkov poskytuje pri príležitosti slávenia moslimského sviatku obetovania pridanú hodnotu z hľadiska dobrých podmienok zvierat v porovnaní s neschváleným dočasným jatočným zariadením.

116. Pokiaľ ide konkrétne o možnosť uskutočňovať zabíjanie zvierat na náboženské účely, ktorá existovala vo flámskom regióne až do roku 2014, treba poznamenať, že samotná Komisia v nadväznosti na audit, ktorý v Belgicku uskutočnili jej útvary v období od 24. novembra do 3. decembra 2014 s cieľom vyhodnotiť kontroly dobrých podmienok zvierat počas zabíjania v dočasných zariadeniach, ktoré boli dovtedy povolené, uviedla, že spomenuté zariadenia poskytujú dostatočné záruky, pričom vzala na vedomie opatrenia prijaté belgickými orgánmi s cieľom zlepšiť situáciu.

45 Pri svojom skúmaní som zistil, že hoci sa v súčasnosti všeobecne uplatňuje pravidlo, že zabíjanie zvierat sa musí uskutočňovať na schválených bitúnkoch, mnoho chovateľov a združení na ochranu zvierat podporuje názor, že zabíjanie zvierat uskutočňované čo najbližšie k miestam chovu zvierat je určite najvhodnejším riešením z pohľadu dobrých podmienok zvierat.

46 Pozri najmä rozsudky zo 17. januára 2008, Viamex Agrar Handel a ZVK (C-37/06 a C-58/06, EU:C:2008:18, body 22 a 23 ako aj citované judikatúry); z 19. júna 2008, Nationale Raad van Dierenkwekers en Liefhebbers a Andibel (C-219/07, EU:C:2008:353, bod 27), a z 23. apríla 2015, Zuchtvieh-Export (C-424/13, EU:C:2015:259, bod 35).

47 Ú. v. ES C 340, 1997, s. 110.

48 Pozri rozsudok z 23. apríla 2015, Zuchtvieh-Export (C-424/13, EU:C:2015:259, bod 35).

49 Pozri v tomto zmysle rozsudok ESEP z 27. júna 2000, Cha'are Shalom Ve Tsedek v. Francúzsko (CE:ECHR:2000:0627JUD002741795, § 77).

117. Komisia v správe o audite z 30. júla 2015 uviedla, že príslušné orgány podnikajú potrebné kroky na to, aby sa v dočasných jatočných zariadeniach, o ktorých Komisia vedela, dodržiavali tie isté podmienky týkajúce sa dobrých podmienok zvierat. Podľa tejto správy sa dospelo k záveru, že hoci usmrcovanie zvierat bez omráčenia na náboženské účely mimo schváleného bitúнку nie je v súlade s nariadením č. 1099/2009, príslušné vnútroštátne orgány vynaložili značné úsilie s cieľom zabezpečiť, aby sa v regulovaných zariadeniach počas náboženských sviatkov dodržiavali tie isté podmienky týkajúce sa dobrých podmienok zvierat.

118. Útvary Komisie týmto zistením podľa všetkého implicitne konštatovali, že dočasné jatočné zariadenia, ktoré majú určité znaky, pričom nemusia zodpovedať definícii schválených bitúńkov v zmysle článku 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, môžu byť schopné poskytnúť dostatočné záruky z hľadiska ochrany dobrých podmienok zvierat pri ich zabíjaní počas slávenia moslimského sviatku obetovania. Keďže tento sviatok sa slávi len raz ročne a vzhľadom na to, že zvieratá zabíjané pri slávení tohto sviatku sa v zásade dlhodobo nezdržiavajú v jatočných zariadeniach, vytvorenie takých schválených bitúńkov podľa môjho názoru nepredstavuje skutočne účelnú požiadavku. Podmienky, ktoré tieto zariadenia musia spĺňať, a to najmä podľa nariadenia č. 853/2004, boli totiž stanovené pre zariadenia, ktoré pôsobia na každodennom trhu ponuky a dopytu.

119. Okrem toho v konkrétnom kontexte maximálneho dopytu po zabíjaní zvierat, aký možno zaznamenať počas moslimského sviatku obetovania, si dokonca možno položiť otázku, či povolenie zabíjania zvierat v dočasných zariadeniach, ktoré spĺňajú konkrétne zdravotné normy, no nezodpovedajú definícii schválených bitúńkov v zmysle článku 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009, nemôže lepšie reagovať na obavy spojené s dobrými podmienkami zvierat. Vytvorenie takých zariadení môže tým, že odbremení schválené jatočné zariadenia, prispieť k tomu, aby sa zabíjanie zvierat napokon uskutočňovalo za lepších podmienok pre zvieratá najmä z hľadiska spôsobeného stresu.

2) O proporcionality obmedzenia slobody náboženského vyznania na účely ochrany dobrých podmienok zvierat

120. Podľa článku 52 ods. 1 Charty obmedzenie výkonu práv a slobôd uznaných v tejto charte musí byť ustanovené zákonom a byť primerané.

121. Obmedzenie, o ktoré ide v prejednávanej veci, teda obmedzenie, ktoré by vyplývalo z povinnosti stanovenej v článku 4 ods. 4 nariadenia č. 1099/2009 využívať schválené bitúńky, t. j. zariadenia, ktoré spĺňajú požiadavky stanovené nariadením č. 853/2004, nepochybne vyplýva zo zákona.

122. Naproti tomu, pokiaľ by sa konštatovalo, že v prejednávanej veci ide o obmedzenie slobody náboženského vyznania a že toto obmedzenie je odôvodnené, pochybujem, či také obmedzenie možno považovať za primerané vo vzťahu k sledovanému cieľu.

123. Z ustálenej judikatúry Súdneho dvora vyplýva, že zásada proporcionality vyžaduje, aby akty inštitúcií Únie neprekračovali hranice toho, čo je primerané a nevyhnutné na uskutočnenie legitímnych cieľov sledovaných predmetnou právnou úpravou, pričom spôsobené zásahy nesmú byť neprimerané vo vzťahu k sledovaným cieľom⁵⁰, a že ak sa ponúka výber medzi viacerými primeranými opatreniami, je potrebné prikloniť sa k najmenej obmedzujúcemu⁵¹.

⁵⁰ Pozri najmä rozsudky z 8. apríla 2014, Digital Rights Ireland a i. (C-293/12 a C-594/12, EU:C:2014:238, bod 46 ako aj citovanú judikatúru), a z 15. februára 2016, N. (C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, bod 54).

⁵¹ Pozri najmä rozsudky zo 17. októbra 2013, Schaible (C-101/12, EU:C:2013:661, bod 29), a z 9. júna 2016, Pesce a i. (C-78/16 a C-79/16, EU:C:2016:428, bod 48).

124. Zastávam pritom názor, že povinnosť uskutočňovať zabíjanie zvierat na schválenom bitúnku môže ísť nad rámec toho, čo je striktne nevyhnutné na uskutočnenie cieľa ochrany dobrých podmienok pre zvieratá, ak ide o zabitie zvierata na účely dodržania náboženského rituálu vo veľmi presne vymedzenom období roka.

125. V tejto súvislosti treba poukázať na to, že príloha III nariadenia č. 853/2004 stanovuje viaceré požiadavky, ktoré musia spĺňať bitúanky na to, aby boli schválené podľa tohto nariadenia.

126. Možno si však položiť otázku, či je v prípade existencie obmedzenia slobody náboženského vyznania nevyhnutné dodržať všetky tieto požiadavky v celkom konkrétnom kontexte prechodného nárastu dopytu po zabíjaní zvierat počas moslimského sviatku obetovania.

127. Na demonštratívne účely uvádzam, že niektoré z noriem stanovených v prílohe III nariadenia č. 853/2004, ako sú stavebno-technické požiadavky, ktoré sa vzťahujú najmä na rozrábkarne alebo na chladiarenské skladovanie mäsa, môžu byť nadbytočné pri uspokojovaní maximálneho dopytu po rituálnom zabíjaní zvierat zaznamenaného pri príležitosti moslimského sviatku obetovania, pokiaľ ide o zariadenia, ktoré sa používajú len raz ročne a v ktorých sa mäso v zásade dodáva priamo konečnému spotrebiteľovi.

128. Vzhľadom na vyššie uvedené, pokiaľ by sa konštatovalo, že sporné ustanovenia spôsobujú obmedzenie slobody náboženského vyznania, zastávam názor, že určite existuje menej obmedzujúce riešenie než to, ktoré vyžaduje využívať schválené bitúanky počas moslimského sviatku obetovania.

b) Sloboda náboženského vyznania a ochrana bezpečnosti potravín a verejného zdravia

129. V prípade, že by sa konštatovalo, že pravidlo stanovené v článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009 predstavuje obmedzenie slobody náboženského vyznania, by tiež vznikla otázka, či toto pravidlo môže byť odôvodnené legitímnymi cieľmi všeobecného záujmu týkajúcimi sa bezpečnosti potravín a ľudského zdravia.

130. Nariadenie č. 853/2004, na ktoré odkazuje nariadenie č. 1099/2009, totiž sleduje predovšetkým ciele týkajúce sa bezpečnosti potravín, ktoré sú v konečnom dôsledku priamo zamerané na ochranu ľudského zdravia.

131. V nadväznosti na to, čo som uviedol vyššie, však poznamenávam, že úplný zákaz zabíjania zvierat mimo zariadení schválených podľa noriem stanovených v prílohe III nariadenia č. 853/2004 by nemusel byť dostatočne účelný z hľadiska bezpečnosti potravín a verejného zdravia na odôvodnenie obmedzenia týkajúceho sa plnenia náboženskej povinnosti zabiť, resp. dať zabiť zviera počas celkom konkrétnej udalosti v roku, v prejednávanej príhode pri príležitosti moslimského sviatku obetovania.

132. Ako konštatovala najmä Komisia v správe o audite z 30. júla 2015, dočasné jatočné zariadenia, ktoré spĺňajú určité konkrétne zdravotné normy, môžu byť schopné poskytnúť dostatočné záruky z hľadiska verejného zdravia a bezpečnosti potravín na uspokojenie veľkého, ale časovo veľmi obmedzeného dopytu po zabíjaní zvierat počas moslimského sviatku obetovania.

133. Z vyššie uvedených úvah vyplýva, že podľa môjho názoru nemožno konštatovať, že článok 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009 spôsobuje obmedzenie slobody náboženského vyznania. Len pre prípad, že by sa naopak konštatovalo, že toto obmedzenie existuje, však uvádzam, že podľa môjho názoru sa nemožno domnievať, že toto obmedzenie je odôvodnené legitímnymi cieľmi všeobecného záujmu týkajúcimi sa dobrých podmienok zvierat a ochrany verejného zdravia a bezpečnosti potravín. Toto obmedzenie podľa môjho názoru v každom prípade nemožno považovať za primerané vo vzťahu k sledovaniu týchto cieľov.

4. Žiadosť o posúdenie platnosti a/alebo žiadosť o výklad článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009?

134. V prejednávacom prípade sa vnútroštátny súd rozhodol obmedziť svoju prejudiciálnu otázku na žiadosť o *posúdenie platnosti* článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia č. 1099/2009.

135. Ako pritom Rada uviedla vo svojich písomných pripomienkach, bolo by bezpochyby užitočnejšie, ak by sa vnútroštátny súd opýtal Súdneho dvora na *výklad* ustanovení nariadení č. 1099/2009 a 853/2004, osobitne pokiaľ ide o pružnosť poskytovanú členským štátom v súvislosti s pravidlami, ktorými sa má riadiť schvaľovanie bitúnkov, a najmä s cieľom určiť, do akej miery môžu členské štáty zohľadniť osobitné situácie, ako je situácia, ktorá môže vzniknúť v niektorom členskom štáte (alebo v jeho časti) pri príležitosti moslimského sviatku obetovania.

136. Nie som celkom presvedčený o takom postupe, ktorý by v konečnom dôsledku zmenil pravidlo, ktoré má za súčasného stavu práva Únie všeobecnú pôsobnosť a podľa ktorého sa musí zabíjanie zvierat uskutočňovať na schválených bitúnoch.

137. Hoci je pravda, že nariadenia č. 1099/2009 a 853/2004 zavádzajú určité prvky pružnosti, keďže stanovujú nielen určité výnimky z povinnosti obrátiť sa na schválené bitúny, ale aj výnimky z dodržiavania určitých technických predpisov stanovených pre jatočné zariadenia⁵² najmä pre „pojazdne bitúny“ a „malé bitúny“, ktoré uskutočňujú priamy predaj⁵³, pochybujem o tom, či je Súdny dvor v prejednávanej veci schopný presne a nezávisle od dôkladného preskúmania všetkých požiadaviek vyplývajúcich z týchto nariadení určiť okolnosti, ktoré by odôvodňovali odklon od stavebno-technických požiadaviek stanovených pre jatočné zariadenia, pričom tieto požiadavky mali veľký význam pri vypracovaní týchto nariadení.

138. V tejto súvislosti by som chcel pripomenúť, že v prejednávacom prípade ide nanajvýš o prechodný problém, ktorý podľa toho, ako chápem spis, zrejme už bol vyriešený.

139. Ešte dôležitejšie je, že sa zdá, že žalobcovia vo veci samej sa v skutočnosti domáhajú zmiernenia zdravotných noriem a požiadaviek, ktoré platia v odvetví potravín živočíšneho pôvodu, lebo nie sú ochotní znášať náklady spojené s dodržiavaním týchto požiadaviek.

140. Nepovažujem za vhodné pokúšať sa za takých okolností vypracovať všeobecné výkladové usmernenia, ktoré by v konečnom dôsledku mohli ohroziť pravidlá, ktoré sú jednoznačne stanovené v právnej úprave v oblasti usmrcovania zvierat, ktorá sa uplatňuje v súčasnosti.

IV. Návrh

141. Vzhľadom na vyššie uvedené úvahy navrhujem, aby Súdny dvor odpovedal na prejudiciálnu otázku, ktorú mu položil Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel (Holandskojazyčný súd prvého stupňa v Bruseli, Belgicko), takto:

Preskúmanie prejudiciálnej otázky neodhalilo žiadnu skutočnosť, ktorá by mohla ovplyvniť platnosť článku 4 ods. 4 v spojení s článkom 2 písm. k) nariadenia Rady (ES) č. 1099/2009 z 24. septembra 2009 o ochrane zvierat počas usmrcovania z hľadiska práva na slobodu náboženského vyznania, ktorá je zakotvená v článku 10 Charty základných práv Európskej únie a na ktorú sa berie ohľad v článku 13 ZFEÚ v súvislosti s blahom zvierat.

⁵² Pozri v tejto súvislosti článok 10 ods. 3 až 8 nariadenia č. 853/2004.

⁵³ Pozri odôvodnenia 40 a 47 nariadenia č. 1099/2009.